

Jazyky – Komenského „brány moudrosti“

Jan KUMPERA

Abstract: Since the beginnings of his reform endeavours Comenius had showed an extraordinary interest in language teaching which he appreciated not only as a means of better communication but also as an instrument of human emendation. Although he had tried to improve teaching Latin and national languages as well, he finally came to conclusion (long before Esperanto) that development of science and knowledge would demand a creation of artificial language, named by him panglottia, lingua catholica or lingua universalis. Comenius recognized limits of Latin and recommended to create a new international tongue from best qualities of classical and modern languages as well. Such a new universal language should be rational, exact, harmonious, easy to learn, to make easier communication among European scholars.

Key words: Comenius, language teaching methods, Latin textbooks, universal language „panglottia“

„Jazyky mají být pěstovány a vypěstovány tak, aby se staly uživatelům zprostředkovatelem moudrosti“.^{1]}

Úvod

V počátcích svého reformního snažení, ještě na domácí půdě a v prvních letech exilu, hodlal Jan Amos přispět především vzdělanosti a školské nápravě vlastního národa a v tomto ohledu preferoval jako literární jazyk rodnou řeč. Nastínil koncepci první české encyklopedie *Theatrum universitatis rerum* to jest divadlo světa a zahájil přípravu didaktického souboru *Ráj český*.^{2]} Velmi jednoznačně to vyjádřil na sklonku života ve svém bilančním dopise holandskému nakladateli Montanovi: „*Brzy v mládí pojala mě touha, abych toliko pro svůj národ složil v mateřtině nějaké knihy a jemu tím prospěl, a ta touha mne neopustila po celých těch padesát let.*“^{3]}

Toto přání se exulantovi Komenskému nesplnilo. A i proto mu obavy z budoucnosti „*vlasti milé*“ splývaly (a jak se ukázalo v následném pobělohorském období právem) i se starostmi o národ a jeho jazyk – v proslulém Komenského Kšaftu Jednoty bratrské zaznívá dodnes s naléhavou a nadčasovou platností: „*Odevzdávám tobě (lide český) také a synum tvým snažnost v pulerování, vyčišťování a vzdělávání milého našeho a milostného otcovského jazyka...*“^{4]}

Češtinu ovšem používal jako komunikační prostředek i nadále, jak pro exilovou komunitu Jednoty bratrské, tak v soukromé korespondenci s krajany. A v jeho představách měli čeští učitelé nadále češtinu rozvíjet a pěstovat pro své žáky jako klíč ke vzdělání a na základě dokonalé znalosti mateřského, prvního jazyka otvírat i brány jazyků dalších.

1] Jan Amos KOMENSKÝ, *Obecná porada o nápravě věcí lidských* III, Praha 1992, s. 179.

2] Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský: Poutník na rozhraní věků*, Praha – Ostrava 1992, s. 302–303.

3] Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský: Malý profil velké osobnosti*, Uherský Brod 1989, s. 37.

4] Jan Amos KOMENSKÝ, *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské*, in: Jan Amos Komenský, *Dvojí poselství českému národu*, Praha 1970, s. 25.

Jazykovou výuku cizích řečí, zejména latiny, Komenský promýšlel již od samých počátků svého pedagogického působení. Již jako mladý učitel na bratrské škole v Přerově připravil příručku *Grammaticae facillioris praecepta* (Pravidla snadnější mluvnice), její vydání z roku 1616 se však nedochovalo. K lingvistické problematice se Komenský vrátil až koncem dvacátých let 17. století, kdy na samém konci českého pobytu psal svoji českou Didaktiku. Zásady zde prvně formulované pak jen zdokonaloval a mnohokrát zopakoval v latinských spisech jako *Didactica magna* (Velká didaktika) či *Methodus linguarum novissima* (Nejnovější metoda jazyků).^{5]} Především zdůrazňoval, že na všechny jazyky a na všechny jazykové dovednosti má být uplatněna jedna metoda: „*Jedna metoda ať jest na všechny jazyky, a jedna na všechny dovednosti*“. Hlavní zásady výuky cizích jazyků pak shrnul do jakéhosi šesterá: 1. Učitel a žák mají být jednoho mateřského jazyka, 2. Výuka musí být srozumitelná, 3. Mluvnice i slovní zásoba musí respektovat rodný žákův jazyk, 4. Při překládání, memorování i zkoušení „*vždycky ať známý jazyk jde napřed a druhý za ním*“, 5. Výuka cizímu jazyku musí být stupňovitá – nejprve je třeba rozumět, až potom psát a mluvit, přičemž „*čísti a psáti – vždycky v každém jazyku – spolu jíti má*“, 6. Navíc je třeba výuku organizovat tak, „*aby napřed to, což známé a každodenně v rukou neb očích jest, potom co blízké, a teprve co vzdálené, předkládáno bylo*“.^{6]}

Pozornost věnovaná výuce latině rostla v Komenského tvorbě s ubývajícím dějemi na návrat do vlasti. Vytríbená řeč Římanů a evropských humanistů se ve spisech českého učence stává dominantním jazykem a i díky jejímu brilantnímu zvládnutí zraje Komenského reformní dílo postupně do podoby celosvětového apelu po „*nápravě věcí lidských*“.

Dveře jazyků

Komenský považoval za hlavní jazyk evropských vzdělanců pochopitelně latinu, kterou si osvojil dokonale jako málokterý jeho současník (přitom se ji začal učit až v šestnácti letech!). Jako první krok ke vzdělání a k vědomostnímu růstu se mu jevila latina, ale spolu s ní i další „*pěstěné*“ národní jazyky, jako první a přirozené „*dveře*“ k moudrosti. Komenský bývá tradičně vnímán jako velký didaktik, „*učitel národů*“, „*Koperník pedagogiky*“, ale své veškeré didaktické snažení a pedagogické spisy chápal jen jako první stupeň k nápravě jednotlivce, národů, celé lidské společnosti.^{7]} Proto i zvládnutí jazyka, konkrétně latiny, bylo naprosto nezbytné, ale mělo jít ruku v ruce s tzv. pansofickým (všestranným) poznáním světa a jeho reálií, a tím i usnadnit cestu k dalším „*branám*“ vzdělání a nápravy.

Na tomto principu vznikla i proslulá Komenského *Janua linguarum reserata* čili Dveře jazyků otevřené, patrně nejúspěšnější učebnice latiny vůbec.^{8]} Napsána byla v prvních letech exilu v polském Lešně, kde byla vydána již roku 1631 a ještě téhož roku v Londýně. Kniha se stala „*bestsellerem*“ a jejímu autorovi, latinsky Comeniovi, přinesla věhlas, který k jeho nelibosti zastínil i pozdější nápravné spisy. Toto v 17. století nejznámější Komenského dílo představovalo průkopnický čin ve výuce latiny a jazyků vůbec. Jednalo se o první jazykovou učebnici poskytující zároveň s poznáním jazyka i harmonický souhrn poznatků o nejdůležitějších věcech a jevech. Již na počátku, jak jsem se zmínil, byla zamýšlena jako součást chystané reformní pedagogicko-pansofické soustavy). Vnější podnět,

5] Jan Amos KOMENSKÝ, *Didactica to jest Umění umělého vyučování. Psáno 1627–1632*, Praha 1849. Týž, *Didactica magna universale omnes omnia docendi artificium exhibens* (Velká didaktika, ukazující obecné umění naučit všechny všemu), Amsterdam 1657 a týž, *Methodus linguarum novissima*, Lešno 1648. Více viz J. KUMPERA, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, s. 229–230 a 265.

6] Jan Amos KOMENSKÝ, *Jak se učit. Vybrané myšlenky o výchově vzdělání*, Praha 2004, s. 69–70.

7] J. KUMPERA, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, s. 168–173.

8] Tamtéž, s. 247.

jak Komenský sám přiznává, poskytl tzv. hibernská či španělská *Janua linguarum*, vydaná irskými (hibernskými) mnichy ve španělské Salamance roku 1611. Původně latinsko-španělská jazyková učebnice, sestavená irským mnichem Stephanem Batem a shrnující asi 5000 základních slov ve 1200 větách, byla vydána též v Londýně roku 1617 čtyřjazyčně (doplněna o angličtinu a francouzštinu). A patrně toto vydání ukázal Komenskému jeho lešenský přítel dr. Jan Jonston. Komenský přejal sice začátek názvu, ale jeho obsahové uspořádání je zcela nové. Proti dosavadnímu scholastickému verbalismu a mechanickému memorování slovíček staví Komenský princip pedagogického realismu. Asi 8000 základních slov je uspořádáno v 100 větných paragrafech do 100 tematicky věcných kapitol. Přehledná jazykově encyklopedická struktura, vycházející zároveň ze srovnání mateřského jazyka a latiny, byla základem pro Komenským nečekanou evropskou proslulost knihy, a tím i jejího autora. *Janua* se stala v 17. století vedle Bible nejvydávanejší knihou. Jen z doby Komenského života, tedy do 1670, je v českých a slovenských knihovnách uloženo 101 různých, dvojjazyčných i polyglotních vydání. Do konce 17. století vyšla *Janua* ještě 18x, v 18. století už její vliv slábl (10 vydání). Výrazem úspěšnosti je roku 1633 rozšíření názvu *Janua linguarum aurea* (zlatá), objevuje se i varianta *Porta linguarum* (Brána jazyků).

Jsou známy překlady do 11 evropských jazyků (mimořádně větší mezinárodní vydavatelský úspěch měli později jen dva Češi – autor jedné knihy Jaroslav Hašek a v nedávné době Milan Kundera). Anglický překlad vyšel již 1631 v Londýně – první Anchoranovo „pirátské“ vydání ještě bez uvedení autora, ale další již s latinským Komenského jménem, Comenius. Následovala vydání německá (Lipsko 1633 ad.), francouzská (Londýn 1633 ad.), polská (Gdaňsk 1633 ad.), italská (Leiden 1640 ad.), švédská (1641 ad.), holandská (Amsterdam 1642 ad.), řecká (Amsterdam 1643 ad.), maďarská (Bardějov 1643 ad.). V rukopise existuje dokonce překlad do islandštiny, španělský překlad vyšel až 1819). Komenského přítelem, orientalistou Petrem Goliem byl pořízen před rokem 1642 překlad do arabštiny a v této době byly připravovány i překlady do čtyř dalších orientálních jazyků (turečtiny, perštiny, mongolštiny a arménštiny). Tyto asijské verze *Januy* se však bohužel nezachovaly.

Samotná *Janua* byla ovšem Komenským několikrát upravována, jejím zjednodušením vznikla učebnice pro začátečníky *vestibulum*, dramatizací *Januy* vznikl soubor divadelních školních her *Schola ludus*. Českou verzi *Dveře jazyků* napsal sám Komenský, její rukopis se ale nezachoval a původní tisk z roku 1633 (bez latiny) byl znovu objeven teprve roku 1892 J. Müllerem v hornolužické Žitavě a roku 1952 darován vládou tehdejší NDR Československé republice (nyní v Národní knihovně v Praze). Úspěšná učebnice byla však v 17. století známa také českým jezuitům, kteří vydali *Januu* v česko-latinsko-německé verzi v Praze roku 1669 i s Komenského jménem (první Komenského vydaná kniha v Čechách po jeho odchodu do exilu). S tiskem začali jezuité již roku 1667 (asi předmluva a titulní list), upravovatelem českého textu byl vlastenecký jezuita Matěj Václav Štejer. Reedice následovaly roku 1694 a 1716, vycházelo z nich i obrozenécké vydání Karla Ignáce Thama z roku 1805. Původní český text z roku 1633 zveřejnil roku 1893 Josef Šmaha.

Latinská předmluva je datována 4. 3. 1631, česká 24. 3. 1633. Struktura vychází ze šesti dnů biblického stvoření. Proto úvodní kapitolu následuje část věnovaná vzniku světa, živlům a nerostům (II.–IX.), a poté popis živé přírody (X.–XIX). Člověku jako nejdokonalejšímu tvoru je věnováno nejvíce kapitol: XX–XXIX. (tělo a zdraví), XXX.–LIII. (lidská řemesla a činnosti), LIV–LVII. (lidská společnost), LVIII–LXXXI. (škola a vzdělanost), LXXXII–XCIV (ctnosti) a XCVII – C (náboženství a poslední věci člověka). Paragrafy jsou očíslovány průběžně 1–1000. Stupňovitost poznání je patrná i jazykově (od vět jednoduchých ke složitějším). Popis je přitom uspořádán tak, aby vynikl celek a žáci mohli pochopit jednotu světa.

Předsín

Záhy po prvních vydáních Januy se snesla na Komenského hlavu vedle převažující chvály i věcná kritika: učebnice je prý pro začátečníky náročná. Autor na to reagoval vydáním kratší, elementární příručky latiny pro začátečníky s názvem *Vestibulum – Januae linguarum reseratae vestibulum* (Předsíní dvéří jazyků otevřených).^{9]} Ale i toto zjednodušení Januy se těšilo v Evropě velké oblibě. Ještě za Komenského života vyšla asi 40x, v dvojjazyčných i polyglotních verzích. Autor ji ještě dvakrát přepracoval – roku 1649 a roku 1652. Kromě latinského originálu byla vydána v osmi jazycích (uvedena jen první vydání) – německy 1636 (v Lipsku), česky a maďarsky 1640 (v Levoči v latinsko-německo-maďarsko-české verzi), holandsky a francouzsky 1642 (v Amsterdamu v latinsko-německo-holandsko-francouzské verzi), polsky 1641 (v Lešně) a 1642 (v Gdaňsku) a řecky 1648 (v Levoči). Podstatou příručky je především redukce slovní zásoby za 7300 slov Januy na asi 1000 nejzákladnějších slovíček v 427 číslovaných krátkých větách. Látka je rovněž tematicky rozdělena, a to do sedmi kapitol: o vlastnostech věcí, o pohybu a činnosti, o okolnostech věcí (příslovce, předložky, číslice), o škole, o domácnosti, o městě a světě, o ctnostech.

Svět v obrazech

Ohlas úspěšných učebnic Januy a *Vestibula* Komenského povzbudil k dalšímu originálnímu nápadu k vylepšení a usnadnění jazykové přípravy. Výsledkem bylo dílo *Orbis sensualium pictus* (Svět viditelných věcí v obrazech), které se stalo již v 17. století vedle zmíněných *Dvéri* a *Předsíně* nejrozšířenější Komenského knihou a poté, v 18.–19. století, jeho nejznámější spisem vůbec. První vydání bylo vydáno roku 1658 nakladatelem Michalem Enderem v Norimberku v latinsko-německé verzi s německým podtitulem *Die sichtbare Welt*, tamtéž vyšlo i druhé opravené vydání 1659. Epochální význam spočíval v tom, že se jednalo o první obrázkovou učebnici pro děti, navíc zároveň spojující názorným způsobem výuku latiny na základě mateřského jazyka s věcným, encyklopedickým poznáním. O záměru připravit obrazovou jazykovou učebnici (ilustrovanou *Januu*) se Komenský zmínil již roku 1647 (v dopise příteli Wolzogenovi), ilustracemi chtěl tehdy pověřit Václava Hollara, se kterým se znal z londýnského pobytu 1641–1642. Dílo včetně pokusné verze *Lucidarium* vzniklo již za sedmihradského pobytu (1651–1654), po návratu do Lešna je Komenský odeslal 1655 i s vlastním návrhem obrázků do Norimberku. Jen v českých a slovenských knihovnách je dochováno 103 různých vydání z let 1658–1896: ze 17. století 22, z 18. století dokonce 44 a z 19. století 37 vydání. Byly vydávány dvojjazyčně i polyglotní (až pětijazyčné) verze. Kromě základní latiny vyšel *Orbis* do konce 19. století v jedenácti dalších jazycích: německy, anglicky, francouzsky, italsky, polsky, dánsky, maďarsky, česky, rusky, švédsky a řecky. První anglické vydání pořídil v Londýně již roku 1658 Charles Hoole s názvem *Comenius's visible world*. První překlad italský a francouzský se objevil roku 1666, polský 1667, dánský 1672, maďarský 1675, ruský 1768, švédský 1775, řecký 1802. Český text (s četnými slovakismy) byl vydán prvně v Levoči roku 1685 v tiskárně Samuela Breuera v latinsko-německo-maďarsko-české verzi s názvem *Svět viditelný* a tamtéž znovu 1727 a 1778. Další český text s titulem *Svět v obrázkách* byl vydán jako latinsko-česká učebnice ve Vídni roku 1779 piaristou Gratianem Marxem ve zkrácené verzi v rámci osvícenecké reformy rakouských gymnázií. V Čechách byl však *Orbis* vydán prvně až roku 1833 v Hradci Králové Josefem Chmelem u J. H. Pospíšila (latinsko-česko-německo-francouzsky). *Orbis pictus* se stal patrně nejoblíbenější dětskou učebnicí všech dob, vděčně na ni vzpomínal i J. W. Goethe.^{10]}

9] Tamtéž, s. 309.

10] Tamtéž, s. 279. Ve světových knihovnách je registrováno nejméně 250 různých vydání, tím představuje

Titulní list nejstarších vydání bývá ozdoben známým Komenského signetem s rytinou přírodních úkazů a heslem „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus (Vše nechť volně plyne, ať násilí je vzdáleno věcem)*“.^{11]} V předmluvě doporučuje autor názornost, žáci mají nejen pozorovat obrázky, ale i skutečné věci kolem sebe a učit se je správně pojmenovávat, případně i nakreslit. Poté následuje tzv. živá abeceda (*alphabetum vivum*) s obrázky zvířat, z nichž každé vydává nějaký zvuk – hlásku či slabiku. Popis světa je rozdělen podle počtu obrázků na 150 krátkých kapitol, sestavených v zásadě podle starší učebnice *Dvěře jazyků* (Janua). Začíná Bohem, stvořením světa a živly (I–VIII), pokračuje přírodou (IX–XXXIV), člověkem (XXXV–XLIII), lidskou činností (XLIV–CXVII), institucemi (CXVIII–CXLIII) a končí náboženstvím a posledním soudem (CXLIV–CL). Dřevořezové obrázky zhotovené již pro první norimberské vydání podle Komenského návrhu rytcem Paulem Kreutzbergerem jsou opatřeny nadpisy, jednotlivosti na nich pak arabskými číslicemi, které odpovídají příslušným popisům.

Od latiny k univerzálnímu jazyku

Znovu nutno zdůraznit, že Komenský viděl v didaktice stejně jako ve výuce cizích jazyků pouze předstupeň své velké reformy, jejíž myšlenkovou architekturu vytvářel v poslední třetině svého života v podobě nedokončené, sedmidílné *Obecné porady o nápravě věcí lidských* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*).^{12]} Ostatně teprve objevení tohoto skvělého díla v 30. letech 20. století a následné opožděné vydání 1966 (český překlad až 1992) posunulo mezinárodní vnímání a uznání Komenského jako předního evropského myslitele a filozofa raného novověku. Zde také dospěl Komenský k vrcholu svého lingvistického uvažování, a to v pátém díle nazvaném příznačně *Panglottia* (*Obecné porady o nápravě věcí lidských část pátá Panglottia*), v níž se uvažuje o otevření univerzálních styků mezi národy pomocí moudrého pěstování jazyků a kde se předkládají ukázky věcí tak důležité, slibně začaté, k pokusům dalším).^{13]} Uměle vytvořený Komenského termín (analogie s *Panorthosii* – Všenápravou, *Pansophii* – Všemoudrostí či *Pampaedii* – Vševýchovou) lze přeložit jako *Všejazyk*, *Univerzální řeč*.

Komenský zde nastínil koncepci umělého jazyka, který by měl být dokonalejší než latina a usnadnit tak mezinárodní porozumění. Nově vytvořený mezinárodní jazyk by měl být libozvučný a harmonický, snadno naučitelný a výstižný. Měl by vzniknout částečně syntézou předností a kvalit jiných jazyků (z latiny lahodná výslovnost, z řečtiny a němčiny umělé skládání slov, ze slovanských jazyků slovesné vidy a bohaté odvozování apod.). Zároveň by se ale měla rozvíjet lepší výuka národních i cizích jazyků, potřebných k poznání a dorozumění.

Panglottia je na rozdíl od jiných částí poměrně dost propracovaná. Komenský tu, jak bylo jeho zvykem, vede sám se sebou dialog, zkoumá různá pro a proti a snaží se

Komenského *Orbis pictus* patrně nejúspěšnější knihu českého autor vůbec.

11] Tento slavný Komenského signet byl používán na titulní straně mnoha Komenského knih, také v souboru *Opera didactica omnia*, vydaném 1658 v Amsterdamu. Symbolizuje nejen Komenského přesvědčení o nenásilné a postupné výchově a nápravě lidstva vůbec, ale i v grafické podobě pansofickou jednotu „velké triády“: rozumu, přírody a Písma.

12] Rukopis *Obecné porady* objevil v knihovně sirotčince v Halle slavista ukrajinského původu Dmitrij Čyževskij (nálezoř zpráva zveřejněna až 1940). Za Komenského života byly zkušebně vytištěny pouze první dvě části. Do doby nálezů se mělo za to, že rukopis byl ztracen, případně ani nebyl napsán. Zvláště šestý díl *Panorthosia* (Všenáprava) představuje vrchol Komenského návrhů na reformy lidské společnosti (zajištění svobody, tolerance, míru, ideálního politického uspořádání stejně jako rozvoje vědy a vzdělanosti prostřednictvím mezinárodních světových institucí).

13] *Panglottia*, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských* III, s. 167–239 (překlad Panglottie s použitím rukopisného překladu Josefa Hendricha a překlad chybějících částí Jana Přívratská).

rozptýlit možné námitky a pochyby. Spis také není zdaleka, jak by se dalo dle názvu soudit, jen o možnosti nového jazyka. Autor za jednu z hlavních podmínek „*obecné nápravy lidstva*“ považuje odstranění jazykového zmatku. Toho může být podle Komenského dosaženo trojím způsobem. První cestu nabízí tzv. PANTOGLOTTIA (mnohojazyčnost), předpokládající zdokonalení a pěstění stávajících jazyků na úroveň, aby se staly uživateli zprostředkovatelem moudrosti. Komenský ovšem v tomto ohledu vidí mnoho nesnází, které by se snad za cenu velkého úsilí daly zvládnout s výjimkou některých „*barbarských a hrubých*“ jazyků, kterými se dá jen „*breptat o věcech smyslově přístupných*“.^{14]}

Jako další řešení k nápravě mezinárodní komunikace a porozumění se nabízí tzv. POLYGLOTTIA (vícejazyčnost). K rozšíření a přijetí plně vzdělanosti by totiž mohly posloužit jazyky už nad jiné pěstěnější. Je to o něco snazší než v prvním případě, ale přece jsou i v tomto případě zřetelné komplikace. K dispozici má vzdělaná Evropa vytříbenou řečtinu a latinu. Nabízí se také „*první jazyk světa*“ hebrejšтина, ale i zušlechtěné moderní jazyky evropské – francouzština, italština, ba i němčina. Komenský uznává i vědeckou kvalitu a významovou hloubku i stylistickou rozmanitost orientálních jazyků, výslovně arabštiny, turečtiny, perštiny a mughalštiny v Indii. Ve všech případech by bylo ovšem nutno vytvářet nové pojmy i další jazykové úpravy k jednoznačnému a jasnému vyjádření Komenského pansofie, vědeckého pokroku a reformních plánů. Nejde přece jen o to „*uhlazeně rokovat*“, ale o proniknutí k podstatě věci a o významový soulad všech daných jazyků.

Nejllepší by bylo tedy zvolit třetí cestu, tzv. MONOGLOTTII čili jednojazyčnost, tj. zavedení jednoho jazyka po celém světě. Nejsnazší by bylo vybrat jeden z již pěstěných jazyků. Ale který, klade si otázku Komenský, aby pak postupně zhodnotil a posoudil výhody i nevýhody daného jazyka. „*Právem prvorozenosti*“ si o pozornost říká hebrejšтина, řeč ze všech nejjednodušší a „*nejstarší*“.^{15]} Je to však zároveň jazyk významově nedokonalý, drsný a lexikálně chudý, navíc by se přidávaly i problémy se čtením. Adeptem na světový jazyk by mohla být i řečtina, jazyk staré lidské moudrosti, přitom též křesťanský posvěcený, vynikající výrazovým bohatstvím. Jejimi nevýhodami jsou dle Komenského nadbytečné množství slov, složité nepravidelnosti a nekonečné homonymie a synonymie. Komenského kritické úvahy se týkají i živých evropských jazyků. I když se zdají být velmi pěstěné, za světový jazyk se nehodí žádný z nich. Italština, španělština, francouzština jsou pro Jana Amose jen „*potůčky z jazyka latinského, rozmnožené, nikoliv novými prameny, ale mezerami*...“^{16]} V případě francouzštiny uznává její vyjadřovací obratnost a „*příjemnost*“, ale nelze ji stanovit za zprostředkovatele moudrosti, poněvadž nestojí na vlastních kořenech, ale cizích. Angličtinu sice český reformátor považuje za ještě snazší, ale pro světovou univerzální řeč se hodí ještě méně, poněvadž její lexikon tvoří ještě větší snůška výpůjček. Jako aspirant na světový jazyk se Janu Amosovi zdá dokonce „*vhodnější slovanština*“, a to proto, že jako slovní základy má přirozené zvuky, vhodně skládá a odvozuje slova a používá zvuky či hlásky všeho druhu. Ale ani ona neobstojí pod přísným Komenského soudem, neboť je příliš „*sykavá*“, hemží se nekonečnými nepravidelnostmi a navíc se dělí na mnoho dialektů, které si sotva vzájemně rozumějí. Ze svých úvah nevynechal Komenský němčinu, jazyk, který kromě mateřského jazyka a latiny dokonale ovládl. Ta se zdála po mnoha stránkách šťastnější než všechny jazyky výše uvedené. Vyniká vlastními slovními kořeny, přičemž ty jsou vesměs jednoslabičné a ke skládání velmi vhodné (v tom se dle Komenského prý podobá „*prvorozené řeči světa hebrejštině*“). Přesto ani němčina k univerzálnímu cíli není vhodná, zejména na rozdíl od „*slovanštiny*“ – její zvuky kořenu nejsou přirozené.^{17]}

14] Tamtéž, s. 180.

15] Pro Komenského jako člověka Bible byla samozřejmě hebrejšтина nejstarším jazykem světa, stvořeným společně se samotným člověkem. Pak teprve přichází „*babylonské zmatení jazyků*“ jako Boží trest za lidskou pýchu. Podobně biblicky usuzuje, že „*dokonalý jazyk*“ musí existovat mezi anděly a takový nás očekává i v ráji.

16] J. A. KOMENSKÝ, *Panglottia*, s. 191.

17] Tamtéž, s. 192.

Závěrem svého zamyšlení nad univerzálním využitím jednoho již existujícího jazyka Komenský doporučuje latinu, „*jazyk vypěstěnější než jiné*“, k němuž známe cestu (jak dodává sebevědomě) *vynalezením Dveří jazyků*“.^{18]} Ale ani ta není úplně vhodná a použitelná. Nestací již také plně na vyjádření rostoucí sumy lidských znalostí. Navíc je její ovládnutí velmi nesnadné kvůli množství odchylek, významovým i tvaroslovným nepravidelnostem, komplikovanému skloňování a časování i obtížné frazeologii.

Takže ani latina, relativně nejlepší kandidát na světový jazyk monoglottii, nepředstavuje ideální řešení. A proto dospěl Komenský k závěru a zároveň návrhu na vytvoření umělého všesvětového jazyka, univerzální řeči zvané PANGLOTTIA. Neboť bude lepší, snažší a výhodnější hledat a založit od základu takový jazyk jako zcela nový. Třetí cesta k mezinárodnímu porozumění, tj. zavedení monoglottie, je tedy způsob nejlepší, ovšem s tím, že žádný stávající jazyk tuto roli hrát nemůže, a tak „*budíž vynalezen jeden jazyk nade všechny ostatní snadnější, jasnější a dokonalejší jako zcela nový, nejvhodnější a nejbezpečnější zprostředkovatel nového světla ke všem národům*“.^{19]}

Komenský klade na takový „*dokonalý jazyk*“ tři obecné požadavky: 1. aby názvoslovím obsáhl celou soustavu věcí viditelných i neviditelných, 2. aby přibral k označování věcí také celou soustavu zvuků (které může vytvářet lidský jazyk a ústa) a 3. aby celou soustavu odstínů uvedl v harmonický, nejúplnější výklad věcí. Dále bude nezbytné vytvořit nejprve úplný a univerzální slovník stejně jako úplnou a co nejjednodušší univerzální mluvnici bez nepravidelností. Nový jazyk, označovaný Komenským též jako „*svatyně univerzální moudrosti*“, má svou výrazovou bohatostí odpovídat rostoucímu lidskému poznání, musí být zprostředkovatelem pojmů od jedné lidské mysli k druhé. Povede tak k šíření znalostí a k pochopení věcí. Panglottia by měla být snadnější než dosavadní jazyky, aby se jí dalo učit beze ztráty času, příjemně a s radostí. Zároveň se měla vyznačovat libozvučností a „*všemožnou rozmanitostí zvuků*“. Vynalezení a uplatnění panglottie, společně vzdělavcům všech národů, se pak stane nástrojem pro osvětlení lidského rozumu, světlem pravého a pokud možno dokonalého poznání a zároveň mocným prostředkem k hlásání evangelia ve světě. Komenský spojoval panglottii s nadějami na konečnou nápravu lidstva v souladu se svým přesvědčením o blížícím se „*druhém příchodu Kristově*“ a konečné nápravě lidstva. Proto zamýšlenému univerzálnímu jazyku přikládá zásadní význam a dokonce navrhuje pro něj dalších deset jmen či upřesňujících přívlastků: rozumový, pravidelný, harmonický, přirozený, mystický, filozofický, pansofický, čistý, světový a lidský.

Komenský se v Panglottii nezaobírá jen abstraktními, filozoficko-náboženskými vízemi, ale jako praktický lingvista a jazykový didaktik velmi detailně promýšlí koncepci a strukturu sestavení nového jazyka, jehož vytvoření by mělo být kolektivním dílem (třeba i pod Komenského vedením, ostatně podobně jako v dalších smělých návrzích Obecné porady). Sám Komenský k tomu vyjadřuje následovně: „*Je třeba, aby zakladatelé nového jazyka měli přesnou znalost, ne-li všech, tedy alespoň předních jazyků světa, s nepochybnou nadějí, že se v každém najde něco ojedinělého k sestavení jediného jazyka, ze všech nejkrásnějšího a nejdokonalejšího.*“^{20]} Toto doporučení také sám konkrétně naplňuje. Při sestavování panglottie bude vhodné přihlédnout k hebrejštině a němčině, jazykům, které dávají názorný příklad, jak lze zakládat krátké kořeny slov (v hebrejštině o třech písmenech a v němčině jednoslabičné). Němčina a zejména pak řečtina mohou poskytnout inspiraci svojí bohatostí, pocházející z dovedného skládání slov. Latina a „*slovanština*“ mohou zase ukázat vhodné odvozování i výrazovou bohatost. Samotná latina poskytuje vzor půvabné výslovnosti beze sloves drsnosti, „*slovanština*“ nabízí tvůrcům panglottie využití opakovaných dějů všech sloves. Z angličtiny by se dala použít vázanost rodu na pohlaví. Turečtina může být inspirativní tím, že u sloves používá nejen časování, ale také skloňování.

18] Tamtéž, s. 191.

19] Tamtéž, s. 179.

20] Tamtéž, s. 195.

Nový jazyk, dodává Komenský, může být ještě bohatší a přesnější, když nositelem významu bude všechno včetně fonetické kvality: hlásky, slabiky, slova, slovní spojení, přízvuky apod. Také „*předúmyslný vynález číslic připisovaný Arabům*“^{21]} by se mohl využít ke zjednodušení psaného projevu v podobě různých zkratk. Komenského přesvědčení o potřebě monoglottie, univerzálního světového jazyka, v podobě panglottie, „*společného Merkura světa*“, může působit až utopicky a nereálně, což se samozřejmě týká celé Obecné porady. Ale navzdory skepsi a pochybám zůstává idea univerzálního jazyka jako „*krásného nástroje k přenášení moudrosti*“ a „*tumočnicka mezi vzdělanci*“^{22]} velkou výzvou i v postmoderní pochybovačné době.

Závěr

Závěrem můžeme znovu zdůraznit a shrnout, že český učenec měl od počátku svého reformního úsilí mimořádný zájem o jazyk, ve kterém viděl prostředek nejen komunikace, ale i možné společenské nápravy. Jako náš největší lingvista před Dobrovským navazoval jak na domácí předchůdce (Hus, Blahoslav, Benedikt z Nedožier, slovenský rodák působící v Praze na Univerzitě Karlově),^{23]} tak na evropskou humanistickou tradici (Scaliger, Voss).^{24]} Je právem považován za průkopníka srovnávací jazykovědy a moderní filologie, zejména svými systematickými slovníky, důrazem na rozvoj novodobých jazyků a snahou po přesném pojmenování věcí. Dávno před vznikem esperanta doporučoval též vytvoření univerzální řeči, která by usnadnila mezinárodní mírové uspořádání.

V jeho době již začala slábnout autorita scholastické gramatiky i nadřazené postavení tří „posvátných“ jazyků – hebrejštiny, řečtiny a latiny. Naopak sílilo volání po nových výukových metodách, po snadnějším a praktičtějším vyučování latiny a národních jazyků. Těmto tendencím vyšel Komenský vstříc svými úspěšnými jazykovými příručkami *Janua linguarum*, *Vestibulum* a *Orbis pictus*, založenými na paralelismu slov a věcí. Nebyl však jen geniálním praktickým filologem a jazykovým didaktikem, nýbrž též významným lingvistickým teoretikem. Komenského myšlení o jazyce bylo součástí jeho filozofické koncepce světa. Nejlépe to objasňuje jeho pozdní práce – pátý díl *Obecné porady Panglottia*. Metodologicky vycházel Komenský ze své oblíbené triády, trojice *res – mens – lingua* (věc – mysl – řeč). Jazyk má proto nezastupitelnou společenskou funkci, měl by být v souladu s věcnou skutečností a myšlením, ale také s následným jednáním, jež by mělo vyústit v tvůrčí čin, ve vytvoření nové, vyšší skutečnosti. Tato posloupnost vystihuje známý Komenského řetězec *res – cogitatio – sermo – operatio – res* (věc – myšlení – mluvení – činnost – věc).^{25]} Východiskem i cílem je harmonie věcí, slov a činů, shoda věcí lidských s přirozenými. Jazyková reforma v jeho pojetí tak podmiňovala i všenápravu lidstva. I když počítal s rozvíjením národních jazyků a jejich vzájemným stykem a obohacováním, považuje za nezbytné vytvořit nový mezinárodní filozofický jazyk (*panglottia*, *lingua catholica*, *lingua universalis*). Vědom si nedostatečnosti latiny doporučoval Komenský jeho systematické vytvoření z nejlepších kvalit klasických i moderních jazyků tak, aby byl racionálně přesný, výstižný, snadný a harmonický.

21] Tamtéž, s. 204.

22] Tamtéž, s. 193.

23] Jan Blahoslav (1523–1571) a jeho *Gramatika česká* (1571) a profesor Univerzity Karlovy Vavřínek Benedikt(i) z Nedožier (1555–1615), autor latinské gramatiky českého jazyka.

24] Klasičtí filologové, Ital Julius Scaliger (1484–1558) a holandský gramatik Gerhard Voss (1577–1647).

25] Dagmar ČAPKOVÁ, *Myslitelsko – vychovatelský odkaz Komenského*, Praha 1987. Pavel FLOSS, *Úvod do problematiky Komenského filozofie*, *Studia Comeniana et historica* 29, 1985, s. 97–112.

Prameny:

- Jan Amos KOMENSKÝ, *Didactica to jest Umění umělého vyučování*, in: Dílo Jana Amose Komenského 11, Praha 1973, s. 35–198.
- Jan Amos KOMENSKÝ, *Obecná porada o nápravě věcí lidských I–III*, Praha 1992.
- Jan Amos KOMENSKÝ, *Janua linguarum reserata sive seminarium linguarum et scientiarum omnium (Dveře jazyků otevřené čili Semeniště jazyků a všech věd)*, in: Dílo Jana Amose Komenského 11, Praha 1973, s. 361–425.
- Jan Amos KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis sensualium pictus (Svět viditelných věcí v obrazech)*, in: Dílo Jana Amose Komenského 17, Praha 1970, s. 55–271.
- Jan KUMPERA (ed.), *Jan Amos Komenský. Cesta světla. Výbor z díla Komenského*, Podlesí 2009.
- Jan KUMPERA (ed.), *Jan Amos Komenský. Jak se učit. Vybrané myšlenky o výchově vzdělání. Pro všechny přátele školy uspořádal Jan Kumpera*, Praha 2004.

Literatura:

- Peter BURKE, *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*, Praha 2011.
- Dagmar ČAPKOVÁ, *Myslitelstvo – vychovatelský odkaz Komenského*, Praha 1987.
- Umberto ECO, *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*, Praha 2001.
- Pavel FLOSS, *Poselství J. A. Komenského současné Evropě*, Podlesí 2008 (zde podrobná bibliografie literatury po r. 1992).
- Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*, Praha 2007, zejména s. 19–21.
- Jan KUMPERA, *Jan Amos Komenský. Poutník na rozhraní věků*, Praha – Ostrava 1992 (zde podrobná bibliografie komeniologické literatury 20. století).
- Jiří MARVAN, *Jazyk a jeho český příběh. Prvních tisíc let 800–1800. Malý průvodce cestami české lingvoekologie*, Praha 2015.

Languages – Comenius's „gates of knowledge“

Summary

Comenius' idea of human emendation had been closely associated with better communication between nations. From the mentioned reasons, „Teacher of nations“ was pursuing and emphasizing from the very beginning of his reform strivings language education as a key instrument for mutual understanding between human beings. His famous language textbooks as *Janua linguarum* (Gate of languages) or the first illustrated encyclopaedia for children *Orbis pictus* (The visible world) brought him European reputation. But Comenius himself considered them only as the first step for further education. Knowledge of languages, not only of Latin, appeared to him „a gate to wisdom“ (*porta sapientiae*). Teaching languages should improve understanding the World and reveal relations between words, ideas and things. But before all, good command of languages might effectively influence better communication and in the very end contribute to peaceful coexistence and cooperation between states and nations. Comenius had gradually realized himself the limits of Latin, so far the most important language of European scholars. Facing a challenge of new

inventions and progress of sciences (*the 17th century intellectual and scientific revolution*)
Comenius proposed – two hundred years before Esperanto – creation of a new, philosophically more perfect language. This new international language – named by him *panglottia*, *lingua catholica*, *lingua universalis* (universal or general language) – should be created artificially by selection and combination of best qualities of both classical and modern languages. Such a harmonious language should be rational, exact, easy to learn and make easier international scientific cooperation and exchange of new inventions and ideas.